

**Analiza wdrażania funduszy UE w
Regionalnym Programie Operacyjnym 2014-2020 i dokumentach uszczegółwiających pod
kątem postulatów zawartych w stanowiskach POE
- woj. kujawsko-pomorskie**

Analiza zrealizowana w ramach projektu
„Fundusze europejskie dla zrównoważonego rozwoju w regionach”

Związek Stowarzyszeń Polska Zielona Sieć

SPIS TREŚCI

A. RPO A ZASADA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU	3
Zrównoważony rozwój jako zasada przekrojowa w RPO	Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.
Ocena horyzontalnego wdrażania zasady zrównoważonego rozwoju w SZOOP	5
B. STOPIEŃ UWZGLĘDNIENIA POSTULATÓW ZE STANOWISKA POZARZĄDOWYCH ORGANIZACJI EKOLOGICZNYCH	8
Postulaty horyzontalne	8
Energia odnawialna i efektywność energetyczna	8
Adaptacja do zmian klimatu	9
Ochrona przyrody / edukacja ekologiczna	11
Transport	11
Gospodarka odpadami	11
C. OCENA SZCZEGÓŁOWEGO OPISU OSI PRIORYTETOWYCH	12
Energia odnawialna i efektywność energetyczna	12
Adaptacja do zmian klimatu	17
Ochrona przyrody / edukacja ekologiczna	21
Transport	23
Gospodarka odpadami	25

Ważniejsze skróty:

RPO, RPO WK-P - Regionalny Program Operacyjny Województwa Kujawsko-Pomorskiego 2014-2020

SzOOP - Szczegółowy Opis Osi Priorytetowych

POE - Pozarządowe Organizacje Ekologiczne

ZR - zrównoważony rozwój

Autorzy analizy:

Monika Krauze - RPO a zasada zrównoważonego rozwoju, postulaty horyzontalne

Julia Krzyszkowska – Energia odnawialna i efektywność energetyczna

Marta Wiśniewska - Adaptacja do zmian klimatu

Krzysztof Smolnicki - Ochrona przyrody / edukacja ekologiczna

Krzysztof Rytel - Transport

Paweł Głuszyński - Gospodarka odpadami

A. RPO A ZASADA ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU

Zrównoważony rozwój jako zasada przekrojowa w RPO

Regionalny Program Operacyjny Województwa Kujawsko-Pomorskiego 2014-2020 jest podstawowym instrumentem realizacji celów Strategii rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do roku 2020 – Plan modernizacji 2020+. Celem głównym RPO WK-P 2014-2020 jest uczynienie województwa kujawsko-pomorskiego konkurencyjnym i innowacyjnym regionem Europy oraz poprawa jakości życia jego mieszkańców. Program finansowany będzie z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Europejskiego Funduszu Społecznego, publicznych środków krajowych i środków prywatnych. Program składa się z 11 Osi Priorytetowych.¹

Osie współfinansowane z EFRR: Oś priorytetowa 1 Wzmocnienie innowacyjności i konkurencyjności gospodarki regionu, Oś priorytetowa 2 Cyfrowy region, Oś priorytetowa 3 Efektywność energetyczna i gospodarka niskoemisyjna w regionie, Oś priorytetowa 4 Region przyjazny środowisku, Oś priorytetowa 5 Spójność wewnętrzna i dostępność zewnętrzna regionu, Oś priorytetowa 6 Solidarne społeczeństwo i konkurencyjne kadry, Oś priorytetowa 7 Rozwój lokalny kierowany przez społeczność. Osie współfinansowane z EFS: Oś priorytetowa 8 Aktywni na rynku pracy, Oś priorytetowa 9 Solidarne społeczeństwo, Oś priorytetowa 10 Innowacyjna edukacja, Oś priorytetowa 11 Rozwój lokalny kierowany przez społeczność.

Zasady horyzontalne zostały opisane w sekcji 11 RPO K-P w wersji z dnia 28.08.2015 r. Zadeklarowano tu, że Program uwzględnia zasadę zrównoważonego rozwoju w programowaniu i wdrażaniu. Realizacja zasady zrównoważonego rozwoju zarówno na poziomie Programu, jak i projektów sprowadzać się ma według założeń RPO przede wszystkim do poszukiwania konsensusu pomiędzy dążeniem do maksymalizacji efektu ekonomicznego projektu ze zmniejszeniem negatywnych oddziaływań na środowisko. W ocenie POE zasada zrównoważonego rozwoju nie jest rozumiana zgodnie z definicją zawartą w Prawie Ochrony Środowiska, która określa rozwój zrównoważony jako rozwój społeczno-gospodarczy, w którym zachowana jest równowaga przyrodnicza oraz trwałość podstawowych procesów przyrodniczych. Zmniejszanie negatywnych oddziaływań na środowisko, zasada, która ma być zgodnie z zapisami RPO uwzględniana przy

---

¹ Regionalny Program Operacyjny Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2014-2020

realizacji przedsięwzięć objętych wsparciem Programu, nie przyczynia się do zachowania tej, może jedynie spowolnić negatywne procesy ją upośledzające. Ograniczenie działania na rzecz zrównoważonego rozwoju jedynie do minimalizacji negatywnych oddziaływań rozwoju społeczno-gospodarczego jest dalece niewystarczające.

Zapisy RPO W K-P, w sekcji dotyczących zasad horyzontalnych uwzględniają: ograniczanie odpadów, wspieranie zwiększania efektywności energetycznej i pozyskiwania energii z niskoemisyjnych źródeł, w tym z maksymalnym wykorzystaniem lokalnej bazy surowcowej, wspieranie energooszczędnego budownictwa oraz zrównoważonego transportu. W Programie wskazano także na uwzględnienie problematyki zmian klimatu obejmującej aspekt odporności realizowanych inwestycji infrastrukturalnych na skutki zmian klimatu i powiązane z tym zagrożenia klęskami żywiołowymi. W RPO podkreśla się, że procedura oceny projektów ubiegających się o objęcie wsparciem będzie uwzględniać promowanie projektów w szczególności sposobu przyczyniających się do przywrócenia ładu przestrzennego. Przedsięwzięcia infrastrukturalne, które nie będą uwzględniały zasady zrównoważonego rozwoju nie będą zgodnie z zapisami RPO dofinansowane. W ramach Programu mają być według założeń realizowane projekty wspierające bioróżnorodność, a także przedsięwzięcia dotyczące innowacyjnych rozwiązań technologicznych prowadzących do zmniejszenia oddziaływania na środowisko. Odbywać się to ma poprzez zaprogramowanie dedykowanych działań lub stworzenie preferencyjnych zapisów w kryteriach wyboru projektów. W Programie zadeklarowano także wsparcie dla zielonych miejsc pracy, wsparcie szkoleniowo-doradcze z zakresu ekologii i ochrony środowiska, a także podnoszenie świadomości ekologicznej beneficjentów. Zasada zrównoważonego rozwoju ma być wdrażana we wszystkich możliwych obszarach w celu ochrony i poprawy jakości środowiska, w szczególności poprzez efektywne wykorzystanie zasobów, łagodzenie skutków zmian klimatu oraz dostosowanie do zmian klimatu. W RPO przewidziano monitoring realizacji celów dotyczących zmian klimatu.

Zdaniem POE zasada ZR mogłaby z sukcesem odnosić się do wszystkich osi priorytetowych i być dostosowana do specyfiki każdej z nich, co byłoby faktyczną realizacją przekrojowości zasady ZR.

Na poziomie ogólnych zapisów RPO K-P wydaje się potwierdzać, że w procesie programowania nie wykorzystano wielu możliwości horyzontalnej realizacji zasady zrównoważonego rozwoju, a zamierzone pozytywne oddziaływanie Programu na stan środowiska i realizację celu klimatyczno-

energetycznego ma być ograniczone do osi i działań dedykowanych kwestiom środowiskowym i klimatycznym. Nie jest to przekrojowe ujmowanie zasady ZR i odniesienia w tej kwestii można znaleźć jedynie w osiach prośrodowiskowych 1,3,4.

W osiach o charakterze "nieśrodowiskowych", w tym w osiach finansowanych z EFS nie można odnaleźć przejawów przekrojowego wdrażania zasady zrównoważonego rozwoju, a kwestie ekologiczne i klimatyczne nie zostały uwzględnione w kierunkowych zasadach wyboru projektów.

Niezależnie od deklaracji dotyczących wdrażania zasady zrównoważonego rozwoju i ich oceny, kluczowe znaczenie dla zrównoważonego rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego mają zapisy uszczegółowienia RPO zawarte w Szczegółowym Opisie Osi Priorytetowych, w tym przede wszystkim kryteria wyboru projektów. Ocenie tychże poświęcono dalsze części niniejszego dokumentu.

Ocena horyzontalnego wdrażania zasady zrównoważonego rozwoju w SzOOP

Analiza Szczegółowego Opisu Osi Priorytetowych RPO woj. K-P na lata 2014-2020 ²pokazuje, że wdrażanie środków EFRR w osiach priorytetowych w różnym stopniu ma odniesienie do zasady zrównoważonego rozwoju. Opisy poszczególnych osi i działań zawarte w SzOOP nie przynoszą zasadniczo żadnych nowych elementów w stosunku do dokumentu głównego RPO w aspekcie realizacji przekrojowej zasady Zrównoważonego Rozwoju.

Wyrażona deklaracja RPO w K-P w zakresie zrównoważonego rozwoju została odzwierciedlona głównie do osi: 1, 3 i 4. Środki w osi 1 Wzmocnienie konkurencyjności i innowacyjności gospodarki regionu zostaną przeznaczone na pobudzenie aktywności badawczo-rozwojowej przedsiębiorstw, w tym na rozwój infrastruktury na rzecz rozwoju gospodarczego. W niektórych poddziałaniach, w szczególności dot. działań „miękkich” przewiduje się wsparcia na projekty z zakresu eko-innowacji i efektywnego wykorzystania zasobów naturalnych, eko-zarządzania przedsiębiorstwem oraz eko-marketingu. W ocenie POE, w tej osi (jak i w pozostałych zresztą) nie wskazano wskaźników dot. tworzenia zielonych miejsc pracy. W niektórych projektach infrastrukturalnych przewiduje się wdrożenie nowoczesnych rozwiązań umożliwiających redukcję kosztów działalności poprzez zmniejszenie zużycia energii lub bardziej efektywne wykorzystanie surowców, lecz ograniczeń i zaleceń przy realizacji przedsięwzięć inwestycyjnych nie ma. Oś priorytetowa 3. Efektywność

---

² SzOOP w wersji z dnia 26 sierpnia 2015 r.

energetyczna i gospodarka niskoemisyjna w regionie przewidziane projekty mają przyczynić się do zwiększonego udziału energii ze źródeł odnawialnych w produkcji energii w województwie, zwiększania efektywności energetycznej przedsiębiorstw, zwiększania efektywności energetycznej budynków użyteczności publicznej i wielorodzinnych budynków mieszkaniowych i zwiększenia wykorzystania transportu publicznego w miastach i ich obszarach funkcjonalnych. Oś priorytetowa 4 Region przyjazny środowisku zakłada promowanie dostosowania do zmian klimatu, zapobiegania ryzyku i zarządzania ryzykiem, zachowanie i ochrona środowiska naturalnego oraz wspieranie efektywnego gospodarowania zasobami. Oś ta poprzez inwestycje skupia się na ograniczaniu zagrożeń naturalnych, gospodarce odpadami, gospodarce wodno-ściekowej oraz ochronie różnorodności biologicznej.

Wskazano, także na aspekt społeczny związany z koniecznością zmiany zachowań i postaw społecznych spowodowanych zastosowaniem nowych rozwiązań i podnoszeniem wymogów w zakresie gospodarki niskoemisyjnej, w tym efektywnego gospodarowania zasobami. Przewidziano w działaniach środki na edukację ekologiczną. W osi 3 i 4 w szczególności podkreśla się pozytywny wpływ działań na problematykę zmian klimatu oraz globalnego ocieplenia poprzez ograniczanie emisji gazów cieplarnianych do atmosfery.

Zgodnie z zapisem w SzOOP podjęcie powyższych działań ma przyczynić się do wniesienia przez region wkładu w realizację celu określonego dla Polski w ramach tzw. pakietu klimatyczno-energetycznego, a także do realizacji celów Strategii Europa 2020 i jej projektu przewodniego „Europa efektywnie korzystająca z zasobów”.

Oś priorytetowa 5 Spójność wewnętrzna i dostępność zewnętrzna regionu ma przyczynić się do zwiększania dostępności transportowo drogowej województwa, spowolnienia spadku korzystania z komunikacji publicznej przez mieszkańców obszarów pozamiejskich, zwiększania dostępności kolejowej regionu. W osi tej wskazuje się na przedsięwzięcia o charakterze priorytetowym takie jak np. priorytetowo traktowany będzie zakup autobusów o alternatywnych systemach napędowych (elektrycznych, hybrydowych, na biopaliwa, napędzanych wodorem, itp.). Zdaniem POE nie oznacza to jednak, że takie pojazdy mają być stosowane obligatoryjnie. W ocenie POE istnieje ryzyko, że ze względu na koszty przedsięwzięć liczba priorytetowych projektów o charakterze pro środowiskowym może być mała. W pozostałych osiach tj. 2, 6, 7, 8, 9, 10, 11 brak jest odwołania do zasady zrównoważonego rozwoju.

Kryteria oraz procedury wyboru projektów mają na celu zapewnienie, aby projekty wybrane do dofinansowania przyczyniły się do osiągnięcia celów szczegółowych oraz produktów i rezultatów określonych dla poszczególnych osi priorytetowych Programu. Zdaniem POE kryteria oraz procedury wyboru projektów ogólnie uwzględniają zasady horyzontalne. Na przykład w załączniku nr 3 Kryteria wyboru projektów dla poszczególnych osi priorytetowych, działań i poddziałań wskazano działania: 4.4 Ochrona i rozwój zasobów kultury, Oś priorytetowa: 4 Region przyjazny środowisku, Priorytet Inwestycyjny: 6c Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturalnego, dla których niezgodność z zasadami horyzontalnymi - niespełnienie kryterium oznacza odrzucenie wniosku. W ocenie POE zapisy te są konkretne i mają duże znaczenie przy projektach inwestycyjnych, które muszą posiadać ocenę oddziaływania na środowisko. Za to w pozostałych osiach wskazano jedynie „limity i ograniczenia w realizacji projektów”, w których zawarta jest informacja w kontekście zgodności z polityką zrównoważonego rozwoju, równości szans oraz społeczeństwa informacyjnego.

Pozarządowe Organizacje Ekologiczne (POE) proponują wprowadzenie przekrojowych, czyli dotyczących całości programu, preferencji dla stosowania technologii energooszczędnych i opartych na odzysku odpadów we wszystkich typach projektów (w tym szczególnie wszystkich związanych z budową i remontem budowli, wsparciu inwestycyjnym dla firm) czy premiowanie stosowania kryteriów "zielonych zamówień publicznych"³ zarówno w odniesieniu do projektów inwestycyjnych, jak i projektów "miękkich" finansowanych z Europejskiego Funduszu Społecznego oraz obsługi programu w ramach Pomocy Technicznej.

---

³ „Zielone Zamówienia Publiczne to polityka, w ramach której podmioty publiczne włączają kryteria i/lub wymagania ekologiczne do procesu zakupów (procedur udzielania zamówień publicznych) i poszukują rozwiązań ograniczających negatywny wpływ produktów/usług na środowisko oraz uwzględniających cały cykl życia produktów, a poprzez to wpływają na rozwój i upowszechnienie technologii środowiskowych” – *przyj. red.*

B. STOPIEŃ UWZGLĘDNIENIA POSTULATÓW ZE STANOWISKA POZARZĄDOWYCH ORGANIZACJI EKOLOGICZNYCH

Postulaty horyzontalne

W grudniu 2013 roku wystosowane zostało wspólne stanowisko 20 polskich stowarzyszeń i fundacji działających na rzecz ochrony środowiska i zrównoważonego rozwoju dotyczące uwzględnienia kwestii środowiskowych i zrównoważonego rozwoju w RPO K-P⁴.

Stanowisko miało z założenia charakter postulatów dotyczących kwestii istotnych dla zrównoważonego rozwoju, które zdaniem POE powinny znaleźć swoje odzwierciedlenie w zapisach w RPO i SzOOP woj. K-P. Organizacje postulowały za opracowaniem ścisłych procedur, przygotowania informacji na temat polityki horyzontalnej dla wnioskodawców z uwzględnieniem specyfiki i potrzeb wnioskodawców, przedstawienie w sposób czytelny strategicznego celu rozwoju woj. kujawsko-pomorskiego w latach 2014-2020, zagwarantowanie w założeniach RPO 2014+ bezwarunkowego zachowania w stanie nie pogorszonym zasobów przyrodniczych regionu oraz wybór działań o charakterze wyraźnie prorozwojowym, modernizacyjnym.

Zdaniem POE Program RPO K-P po części zapewnia efektywne wykorzystanie funduszy UE na rzecz zrównoważonego rozwoju województwa. Celem głównym RPO WK-P 2014-2020 jest uczynienie województwa kujawsko-pomorskiego konkurencyjnym i innowacyjnym regionem Europy oraz poprawa jakości życia jego mieszkańców. Poprzez działania regionalne i lokalne ma wychodzić naprzeciw globalnym wyzwaniom środowiskowym. Program ma szansę wpłynąć na poprawę jakości środowiska regionu i jakości życia społeczeństwa oraz inwestycje o charakterze innowacyjnym jednak zdaniem POE z tej szansy nie korzysta. W wielu działaniach opisanych SzOOP K-P wskazuje się jedynie na opcję wyboru przedsięwzięć o charakterze prośrodowiskowym, a nie na ich obligatoryjność.

W nieznacznym stopniu postulaty POE odzwierciedlone są w dokumentach RPO i SzOOP, choć czasem jedynie w sposób deklaracyjny i zdawkowy. Dla niektórych (a nie wszystkich) działań kryteria wyboru projektów uwzględniają zasadę zrównoważonego rozwoju. W RPO zadeklarowano zasadę zrównoważonego rozwoju w programowaniu i wdrażaniu oraz to, że nie będą finansowane projekty

---

⁴ Stanowisko Pozarządowych Organizacji Ekologicznych (POE): RPO Województwa Kujawsko – Pomorskiego na lata 2014-2020 http://ekoprojekty.pl/wp-content/uploads/2014/02/Stanowisko-POE_woj.-kujawsko-pomorskie.pdf

mogące przyczynić się do pogorszenia jakości środowiska naturalnego. Zdaniem POE deklaracja ta nie jest widoczna we wszystkich osiach. W dokumentach nie zidentyfikowano postulatu dotyczącego opracowania i wdrożenia programu Kujawsko-Pomorskiego Klastra OZE.

W aspekcie postulatów dot. wskaźników rezultatu, trudno jest określić wskaźniki, które by pozwalały zmierzyć zrównoważony rozwój województwa.

Energia odnawialna i efektywność energetyczna

Zgłaszane przez pozarządowe organizacje ekologiczne (POE) postulaty dotyczące energetyki odnawialnej i efektywności energetycznej w większości zostały odzwierciedlone w ostatecznej wersji RPO 2014-2020 woj. kujawsko-pomorskiego. Wśród przyjętych propozycji znalazły się te dotyczące szczególnej promocji małych, rozproszonych źródeł energii odnawialnej. Województwo przewiduje również dostosowanie inwestycji w OZE do oceny lokalnego potencjału i uwarunkowań przyrodniczych, zapewniając zachowanie wymogów ochrony środowiska i krajobrazu. Zgodnie ze zgłaszanymi uwagami, organizacje pozarządowe będą miały możliwość skorzystania z dofinansowania na OZE oraz na modernizację energetyczną użytkowanych budynków. Województwo nie uwzględniło natomiast proponowanego wsparcia dla rozwoju zielonego budownictwa, w tym dofinansowania budynków pasywnych i energooszczędnych.

Adaptacja do zmian klimatu

W diagnozie stojących przed regionem wyzwań i potrzeb, którym wychodzić ma naprzeciw RPO WK-P wymienia się: „zmniejszenie poziomu zagrożeń przyrodniczych, szczególnie o charakterze hydrologicznym, łagodzenie skutków zmian klimatu w regionie objawiających się głównie suszami i powodzią/podtopieniami oraz poprawę sprawności odpowiednich służb zmniejszającą do minimum zagrożenie życia lub zdrowia ludzi oraz zapobiegającą negatywnym skutkom dla środowiska”. Wzmocnienie odporności na zagrożenia związane ze zmianami klimatu ma nastąpić dzięki wsparciu rozwoju małej retencji i doposażeniu sprzętowemu służb ratowniczych. Diagnoza nie zawiera jednak, w tym ostatnim przypadku, analizy ile jest jednostek, które trzeba doposażyć oraz informacji jakiego sprzętu potrzebują. Nie wyjaśniono też dlaczego przyjęto, iż „jedną z zasad, której należy przestrzegać realizując podstawowe cele ochrony środowiska w województwie związane z utrzymaniem i wzbogacaniem zasobów przyrodniczych jest regulowanie stosunków wodnych preferujące małą retencję”- że wszystkie rozwiązania z zakresu małej retencji są przyjazne

środowisku. W diagnozie nie przywołano w żaden sposób priorytetów wskazanych w Strategicznym planie adaptacji dla sektorów i obszarów wrażliwych na zmiany klimatu do roku 2020 z perspektywą do roku 2030 (SPA2020) i Strategii adaptacji do zmian klimatu UE – wsparcia dla rozwiązań opartych o potencjał ekosystemów, z zakresu renaturyzacji cieków wodnych i zwiększania zdolności retencyjnych dolin rzecznych. SPA2020 wskazuje, iż „ważne jest, aby działania służące ochronie przeciwpowodziowej w pierwszej kolejności wykorzystywały najmniej inwazyjne dla środowiska rozwiązania, w szczególności nietechniczne metody ochrony przeciwpowodziowej”.

Priorytet inwestycyjny 5b „Wspieranie inwestycji ukierunkowanych na konkretne rodzaje zagrożeń przy jednoczesnym zwiększeniu odporności na klęski i katastrofy i rozwijaniu systemów zarządzania klęskami i katastrofami” będzie realizowany w Osi Priorytetowej 4 Region przyjazny środowisku RPO WK-P. Ustanowiony cel szczegółowy: „zwiększono bezpieczeństwo przeciwpowodziowe regionu” nie odzwierciedla podejścia adaptacyjnego do zmian klimatu oraz konieczności zarządzania ryzykiem wystąpienia zarówno powodzi, jak i suszy (choć tuż pod nim, w oczekiwanych rezultatach napisano „realizacja PI 5b przyczyni się do wzmocnienia odporności na zagrożenia związane ze zmianami klimatu, głównie suszą (...).” W sekcji dotyczącej oczekiwanych rezultatów określa się również zakres interwencji w rozwój małej retencji, ponownie bez odzwierciedlenia priorytetów SPA2020. Mowa jest o wsparciu na rozwój „infrastruktury, w tym budowę lub remont urządzeń służących do retencjonowania wód (jazy, zastawki, zbiorniki wodne)”, ale również o wsparciu przedsięwzięć przywracających „zdolności retencyjne naturalnych terenów podmokłych”, odtwarzających „tereny podmokłe”, przywracających „naturalne koryta rzeczne”, bez wskazania jednak naturalnej retencji jako tej, w świetle zapisów SPA2020, najbardziej pożądanej. Wśród typów projektów zabrakło działań dedykowanych terenom zamieszkałym, w kontekście zarówno powodzi, jak i suszy (retencjonowanie wód opadowych i roztopowych, tworzenie i przywracanie powierzchni przepuszczalnych, zielone dachy itp.), wsparcia dla budowy zbiorników suchych i polderów zalewowych, zwiększania rozstawy wałów powodziowych (wzrost retencji dolinowej). Choć w kierunkowych zasadach wyboru projektów zadeklarowano, iż działania „wspierane w PI 5b będą jednoznacznie odpowiadać na konkretne potrzeby określone w Strategicznym planie adaptacji dla sektorów i obszarów wrażliwych na zmiany klimatu do roku 2020” to trudno znaleźć wdrożenie zapisów SPA2020 w RPO WK-P i w jego SzOOP.

Ochrona przyrody / edukacja ekologiczna

W RPO w ramach osi priorytetowej 4 Region przyjazny środowisku przewidziano, w ramach priorytetu inwestycyjnego 6d Ochrona i przywrócenie różnorodności biologicznej, ochrona i rekultywacja gleby oraz wspieranie usług ekosystemowych, także poprzez program Natura 2000 i zieloną infrastrukturę, działania dotyczące ochrony przyrody i edukacji ekologicznej. Wersja RPO przyjęta przez Zarząd Województwa i Komisję Europejską (w dniu 16.12.2015) uwzględnia część uwag zgłaszanych przez POE wobec RPO. W RPO pozostawiono, docenione przez POE, szerokie spektrum możliwych do dofinansowania działań – obejmujących zarówno ochronę przyrody, jak i edukację ekologiczną. W RPO rozszerzono wachlarz podmiotów uprawnionych do korzystania ze wsparcia m.in. o organizacje pozarządowe. Wzmocniono zapisy dotyczące projektów związanych z ochroną zasobów przyrodniczych i poprawą kondycji zagrożonych siedlisk i gatunków.

Transport

Odnośnie działań z zakresu transportu duża część postulatów zawartych w stanowisku pozarządowych organizacji ekologicznych została spełniona. Większa jest alokacja na transport publiczny i kolejowy niż w okresie poprzednim, choć w przypadku kolejowego proporcja jest dużo niższa niż dla całości funduszy unijnych dla Polski. Trudno zatem powiedzieć czy doprowadzi to do zwiększenia roli kolei, zwłaszcza że nie przewidziano środków na zakup taboru kolejowego, a dodatkowo przewidziano zakup taboru autobusowego do przewozów zamiejskich, czego nie ma w żadnym innym województwie. Raczej też środków nie wystarczy na przywracanie nieczynnych połączeń kolejowych np. Bydgoszcz – Gołańcz, Bydgoszcz – Żnin, czy Kowalewo Pomorskie – Golub Dobrzyń (nie przewiduje też tego plan transportowy województwa). Przewidziana jest natomiast budowa ścieżek rowerowych, parkingów rowerowych w węzłach przesiadkowych i roweru publicznego. Zwiększy się także udział odnawialnych i czystych źródeł energii, zwłaszcza dzięki wysokim wymogom w tym zakresie w zakupie taboru autobusowego.

Gospodarka odpadami

Zarówno RPO jak i w SzOOP realizują postulat POE dotyczący wsparcia dla selektywnej zbiórki odpadów oraz prowadzenia działań informacyjno-edukacyjnych wśród społeczności lokalnych w zakresie przeciwdziałania powstawaniu odpadów u źródeł. Zarejestrowane POE mogą być beneficjentami Programu, jako inny podmiot posiadający osobowość prawną.

C. OCENA SZCZEGÓŁOWEGO OPISU OSI PRIORYTETOWYCH

Energia odnawialna i efektywność energetyczna

Szczegółowy Opis Osi Priorytetowych woj. kujawsko-pomorskiego, analogicznie do Regionalnego Programu Operacyjnego, przewiduje wsparcie dla inwestycji w rozwój zielonej energetyki w ramach Osi priorytetowej 3. Efektywność energetyczna i gospodarka niskoemisyjna w regionie. Wyszczególnione w SzOOP działania dotyczą odnawialnych źródeł energii (działanie 3.1), efektywności energetycznej w przedsiębiorstwach (3.2), modernizacji energetycznej budynków w sektorze publicznym i mieszkaniowym (3.3), niskoemisyjnego transportu publicznego (3.4) oraz dodatkowo działań z zakresu efektywności energetycznej i gospodarki niskoemisyjnej w ramach mechanizmu Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych (3.5).

Przyjęta struktura uszczegółowienia i planowany zasięg wsparcia wskazują na kompleksowe podejście województwa do zagadnień związanych z niskoemisyjnym rozwojem. Jednocześnie, odnośnie działania 3.3, POE podkreślają zasadność rozdzielenia inwestycji w efektywność energetyczną budynków publicznych od wsparcia dla modernizacji budynków mieszkaniowych. W obecnym kształcie, SzOOP omawia te dwa kierunki interwencji wspólnie, w ramach jednego działania 3.3. Inwestycje w sektorach mieszkalnym i publicznym charakteryzują się innym zakresem przedsięwzięć oraz katalogiem beneficjentów, mają również przypisane oddzielne alokacje na podstawie innych kategorii interwencji. Celowe byłoby rozdzielenie inwestycji w modernizację budynków publicznych od wsparcia dla budynków mieszkaniowych, oraz przyjęcie zgodnych z tym poddziałań, uwzględniających planowany zakres wsparcia.

W działaniu 3.1, w ramach którego planuje się wsparcie rozwoju energetyki odnawialnej, wśród typów projektów opisanych w uszczegółowieniu znalazła się budowa nowych jednostek do produkcji energii elektrycznej i ciepłej z OZE, infrastruktury do przesyłu i dystrybucji ciepła oraz modernizacja sieci elektroenergetycznej. Szczególnie godny uwagi z perspektywy POE jest typ projektu nr 2., dotyczący budowy mikroinstalacji energii odnawialnej. Przyjmując w ten sposób odrębną ścieżkę finansowania rozwoju energetyki prosumenckiej w regionie, województwo stworzyło sytuację, w której mikroźródła otrzymają dedykowane wsparcie i nie będą zmuszone konkurować z większymi i często bardziej opłacalnymi instalacjami OZE. Urząd Marszałkowski nie tylko słusznie rozwinął ujęte w RPO zapisy odnośnie priorytetowego traktowania rozproszonych źródeł energii; wspierając

mikroinstalacje, województwo kujawsko-pomorskie postawiło również na zrównoważony lokalny rozwój i korzyści płynące z energetyki obywatelskiej.

Jednocześnie, w części uszczegółowienia opisującej limity i ograniczenia w realizacji projektów, znalazł się zapis różnicujący maksymalną moc mikroinstalacji wspieranych ze środków unijnych w województwie. W myśl obecnych zapisów, źródła OZE przy budynkach jednorodzinnych otrzymujące dofinansowanie mogą mieć zainstalowaną moc do 10 kW – limit ten rośnie do 40 kW w przypadku pozostałych budynków. W opinii POE, nie ma uzasadnienia dla przyjęcia takiego rozróżnienia. Przeciwnie, wsparcie inwestycyjne mikroinstalacji OZE o mocy 10-40 kW jest szczególnie ważne w świetle ostatnich zmian w prawie dotyczącym energii odnawialnej w Polsce. Ustawa o OZE przewiduje wsparcie w postaci taryf gwarantowanych dla źródeł o mocy do 3 i do 10 kW, brakuje jednak podobnie korzystnych rozwiązań dla pozostałych mikroinstalacji OZE (o mocy w granicach 10-40 kW). Dlatego efektywna pomoc inwestycyjna jest kluczowa dla rozwoju energetyki prosumenckiej w województwie, bez względu na to, czy jej odbiorcą są mieszkańcy domów jednorodzinnych, czy też użytkownicy szkoły lub pacjenci przychodni. Energetyka prosumencka to nie tylko produkcja na własne potrzeby – to także czynne uczestniczenie w systemie energetycznym i zasilanie sieci nadwyżkami wyprodukowanej zielonej energii. Dlatego też, zgodnie z przyjętą w prawie definicją mikroinstalacji, województwo powinno ujednoczyć zapisy SzOOP i przyjąć limit mocy dla wszystkich potencjalnych beneficjentów na poziomie 40 kW w produkcji energii elektrycznej i 120 kW w produkcji ciepła w skojarzeniu.

Mając na uwadze szczególne znaczenie, jakie województwo przykładą do wymogów ochrony środowiska w przygotowaniu inwestycji w energetykę odnawialną, jednym z elementów wymagających uzupełnienia odnośnie planowanych w działaniu 3.1 projektów jest wprowadzenie stosownych zapisów, w myśl których biomasa wykorzystywana na cele energetyczne będzie pochodziła ze zrównoważonych źródeł, a jej produkcja nie będzie powodowała dodatkowej presji na środowisko naturalne. Zapisy SzOOP w zakresie limitów i ograniczeń odnośnie produkcji energii z biomasy powinny zatem zawierać preferencję dla pozyskiwania energii z odpadów organicznych, przede wszystkim przy produkcji biogazu, a także dla instalacji wykorzystujących lokalnie pozyskiwane surowce. Lokalne pochodzenie biomasy zapewni nie tylko ograniczenie emisji gazów cieplarnianych ze względu na brak konieczności transportu surowców na duże odległości, będzie również wspierać lokalny rozwój i niezależność energetyczną.

Dodatkowym elementem, pominiętym w obecnej wersji SzOOP, jest konieczność definitywnego wyłączenia możliwości dofinansowania instalacji spalających pełnowartościowe drewno lub zboże, jak również wszelkich instalacji do współspalania biomasy z węglem, oraz generacji w skojarzeniu opartej na węglu. Uwagi te odnoszą się zarówno do działania 3.1, jak również do pozostałych działań w ramach Osi 3, w tym w przypadku wymiany źródeł ciepła jako elementu modernizacji energetycznej budynku lub obiektu. W działaniach dotyczących efektywności energetycznej, RPO i SzOOP woj. kujawsko-pomorskiego słusznie wskazują na zakaz dofinansowania pieców węglowych – zapisy te należy obecnie rozszerzyć o instalacje do spalania wielopaliwowego oraz ująć ich odzwierciedlenie w kryteriach wyboru projektów.

Należy pozytywnie ocenić wykaz możliwych do realizacji elementów wchodzących w zakres projektów poprawy efektywności energetycznej, zarówno odnośnie przedsiębiorstw jak i sektora budowlanego. Województwo powinno jednak rozszerzyć zapisy SzOOP o obowiązek instalacji systemów monitoringu i zarządzania energią w modernizowanych budynkach, w tym zakładanie indywidualnych liczników ciepła w mieszkaniach, o ile możliwość wprowadzenia takich rozwiązań wynika z audytu energetycznego. Dodatkowo, należy zapewnić że w przypadku dofinansowania mikroinstalacji do produkcji energii na potrzeby własne (również w mikrogeneracji i mikrotrigeneracji), beneficjenci będą mieli możliwość odsprzedaży nadwyżek do sieci, a ewentualne przyłącze będzie traktowane jako element projektu i koszt kwalifikowalny.

Zarówno w RPO jak i w uszczegółowieniu woj. kujawsko-pomorskiego nie znalazło się wsparcie dla zielonego, zrównoważonego budownictwa, w tym np. dofinansowanie budowy nowych, pilotażowych budynków pasywnych czy energooszczędnych. Wydaje się to być znaczącym przeoczeniem, biorąc pod uwagę potencjał tego typu przedsięwzięć, na który wskazuje również Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do roku 2020 – Plan modernizacji 2020+⁵. Zastrzeżenie budzi również fakt, że w działaniu 3.4 Zrównoważona mobilność miejska i promowanie strategii niskoemisyjnych znaczna większość interwencji dotyczyć będzie ekologicznego transportu miejskiego. Słusznie uwzględnione jako odrębny typ projektów działania informacyjno-promocyjne będą możliwe do realizacji wyłącznie jako uzupełnienie innych projektów w działaniu, nie zaś autonomicznie. Należy zaznaczyć, że województwo nie przewidziało możliwości wykorzystania

---

⁵ Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do roku 2020 – Plan modernizacji 2020+, Toruń 2013

mechanizmu finansowania krzyżowego w celu uzupełnienia inwestycji infrastrukturalnych w energetykę o działania „miękkie”, takie jak budowanie świadomości, szkolenia lub kampanie informacyjne. Wobec tego wydaje się bardzo ważne, aby zapewnić dofinansowanie dla działań upowszechniających korzyści płynące z energetyki odnawialnej lub efektywności energetycznej, nie zaś wyłącznie odnośnie transportu publicznego. Dlatego proponuje się rozszerzenie zakresu tego typu projektów edukacyjno-informacyjnych, aby mogły one towarzyszyć wszelkim inwestycjom realizowanym w ramach Osi 3. Ponadto POE stoją na stanowisku, że przedsięwzięcia z zakresu OZE lub efektywności energetycznej posiadające element demonstracyjny lub edukacyjny powinny być premiowane na etapie wyboru projektów, aby jak najpełniej wykorzystać potencjał drzemiący w małoskalowych inwestycjach w zieloną energetykę.

Kujawsko-pomorskie RPO w opisie działań z zakresu efektywności energetycznej wskazuje słusznie na potencjał projektów modernizacyjnych dla przeciwdziałania ubóstwu energetycznemu. Analogiczny zapis nie znalazł się jednak w omówieniu działań 3.2 ani 3.3 w Szczegółowym Opisie Osi Priorytetowych. Mając na uwadze przywoływany w RPO potencjał projektów efektywnościowych dla poprawy sytuacji finansowej gospodarstw domowych, bardzo istotne wydaje się, aby preferencja dla projektów zwalczających zjawisko ubóstwa energetycznego znalazła swoje odbicie – i rozwinięcie – w SzOOP, jak również w kryteriach wyboru projektów. Oznacza to, że premiowane powinny być projekty dotyczące efektywności energetycznej w budynkach realizowane np. na obszarach strategicznej interwencji, na obszarach szczególnie zagrożonych występowaniem zjawiska ubóstwa (ekonomicznego i energetycznego), projekty realizowane przez podmioty zarządzające mieszkaniami komunalnymi lub socjalnymi, w sektorze budownictwa socjalnego, czy też na obszarach i w budynkach, w których znaczna część mieszkańców pobiera zasiłki socjalne, w tym zasiłek energetyczny. Dodatkowo, proponuje się rozważenie zmiany trybu finansowania interwencji w sektorze mieszkaniowym w ramach działania 3.3 – obok planowanych zwrotnych instrumentów finansowych, wskazane byłoby umożliwienie skorzystania ze wsparcia dotacyjnego beneficjentom zagrożonym ubóstwem, również energetycznym, dla których pożyczka i brak środków na wkład własny może stanowić główną przeszkodę dla poprawy standardu energetycznego zajmowanego budynku.

Oдноśnie wskazanych w SzOOP potencjalnych beneficjentów wsparcia w ramach Osi 3., należy zauważyć, że możliwość ubiegania się o dofinansowanie realizowanych przedsięwzięć będzie

dostępna dla szerokiego katalogu aktorów. Proponuje się jednocześnie rozszerzyć listę beneficjentów wszystkich działań o Lokalne Grupy Działania i Rybackie, które, jako szczególne partnerstwa terytorialne, są często w wyjątkowej pozycji jeśli chodzi o skierowanie dofinansowania na najbardziej potrzebne w danym regionie projekty. Katalog odbiorców pomocy w zakresie efektywności energetycznej w budynkach należałoby ponadto uzupełnić o Towarzystwa Budownictwa Społecznego. Celowe wydaje się również włączenie organizacji pozarządowych do katalogu beneficjentów w działaniu 3.4, szczególnie w zakresie realizacji działań informacyjno-promocyjnych, w którym to obszarze NGO mają często znaczne doświadczenie. Mając na uwadze skuteczność i trwałość efektów interwencji z użyciem środków europejskich, do katalogu beneficjentów wszystkich działań w ramach Osi 3. należy również włączyć dostawców usług energetycznych w rozumieniu dyrektywy 2012/27/UE, oraz umożliwić realizację projektów na podstawie umów o poprawę efektywności energetycznej.

Kujawsko-pomorskie plasuje się na ósmej pozycji wśród szesnastu polskich województw przy ocenie łącznej alokacji na zieloną energetykę, planuje bowiem przeznaczyć 20,6% z całości dostępnych w regionie środków z EFRR na realizację Celu Tematycznego 4. dotyczącego wspierania gospodarki niskoemisyjnej. Według kategorii interwencji⁶ wskazanych w RPO, z zaprogramowanych na ten cel 282 mln euro, środki zainwestowane zostaną w pierwszej kolejności w poprawę efektywności energetyczną (łącznie 125 mln euro). Jednak z 86 mln euro, przeznaczonych na modernizację energetyczną budynków, aż 70% funduszy zostanie skonsumowane przez budynki publiczne, a zaledwie 25,9 mln euro trafi do sektora mieszkaniowego, pomimo zidentyfikowanych w budynkach mieszkalnych pilnych potrzeb oraz potencjału nie tylko oszczędności energii, ale również odnośnie poprawy jakości życia mieszkańców województwa dzięki ograniczeniu zjawiska ubóstwa energetycznego. Zastrzeżenie budzi również wysokość alokacji na niskoemisyjny transport miejski (niemal 120 mln euro), stanowiąca prawie 43% całości funduszy europejskich, których celem jest wspierać transformację regionalnej gospodarki w kierunku niskoemisyjnym. Według przyjętych kategorii interwencji, 99 mln euro dofinansuje ekologiczny transport miejski oraz towarzyszące mu inteligentne systemy informacyjne, a ponad 20 mln euro województwo skieruje na wsparcie budowy ścieżek rowerowych i pieszych.

---

⁶ Kategorie Interwencji wedle klasyfikacji załączonej do Rozporządzenia Wykonawczego Komisji (UE) Nr 184/2014

Na tym tle, alokacja 23 mln euro na rozwój odnawialnych źródeł energii wydaje się dalece nieadekwatna, biorąc pod uwagę nie tylko potencjał OZE do stymulowania rozwoju gospodarczego regionu i tworzenia trwałych zielonych miejsc pracy, ale również z uwagi na nadrzędny cel Osi, jakim jest redukcja emisji dwutlenku węgla. W przypadku działania 3.1 dotyczącego inwestycji w energię odnawialną, szczególnie wobec planów województwa odnośnie wspierania mikroinstalacji prosumenckich, zastanawiające są również przyjęte w dokumentach programujących wskaźniki. Kujawko-pomorskie planuje dofinansowanie budowy zaledwie 45 sztuk instalacji energii elektrycznej ze źródeł odnawialnych, dzięki którym zdolność produkcji energii z OZE miałyby wzrosnąć o 13,5 MW. Należy przyznać, że województwo wychodzi od wysokiej wartości bazowej jeśli chodzi o udział energii odnawialnej w produkcji energii elektrycznej ogółem (wedle informacji zawartych w RPO, udział ten obecnie wynosi 58,7%, a dzięki interwencji funduszy unijnych wzrośnie w 2023 roku do 64%). Wydaje się jednak, że przyjęte wskaźniki są mało ambitne i mogą ograniczać rzeczywiste zaangażowanie województwa w stymulowanie niskoemisyjnej transformacji lokalnej gospodarki.

Adaptacja do zmian klimatu

Wsparcie dla adaptacji regionu do zmian klimatu obejmie Oś Priorytetowa 4 Region przyjazny środowisku – działanie 4.1 Przeciwdziałanie zagrożeniom. W ramach tego działania wsparcie otrzymają, co należy odnotować, przedsięwzięcia mające na celu przeciwdziałanie innym zagrożeniom niż związanym ze zmianami klimatu tj. biorące pod uwagę inne ryzyka (np. skażenie chemiczne). W działaniu 4.1 wyróżniono 2 poddziałania: 4.1.1 Poprawa ochrony przeciwpowodziowej i przeciwdziałanie suszy, 4.1.2 Wzmocnienie systemów ratownictwa chemiczno-ekologicznego i służb ratowniczych. Poddziałaniom przypisano kwoty środków UE odpowiednio: 10,87 i 1,6 mln euro. Zważywszy, że w ramach działania 4.1.1 wspierane mają być: budowa lub remont urządzeń do retencjonowania wód (np. jazy zastawki, zbiorniki, stopnie wodne); przedsięwzięcia przywracające potencjał retencyjny terenów podmokłych, polegające na renaturyzacji rzek i obszarów wodno-błotnych; inwestycje mające na celu ochronę obszarów ze średnim ryzykiem powodziowym oraz rozwój systemów zarządzania ryzykiem powodziowym na obszarze województwa, to alokacja finansowa na nie jest rażąco niska. Zdaniem POE, alokacja w kontekście zakresu zagadnień adresowanych w poddziałaniu, wyzwaniami stojącymi przed regionem w związku ze zmianami klimatu, powinna być co najmniej 3 krotnie większa.

Typy projektów opisane w SzOOP w działaniu 4.1.1 nie przewidują wsparcia, choć ramowe zapisy RPO WK-P nie wykluczają tego, wszak celem jest zwiększone bezpieczeństwo regionu, działań dedykowanych terenom zamieszkałym/zurbanizowanym, w kontekście zarówno powodzi, jak i suszy (retencjonowanie wód opadowych i roztopowych, tworzenie i przywracanie powierzchni przepuszczalnych, zielone dachy itp.). POE rekomendują uwzględnienie ich w SzOOP. POE postulują również dodanie do typów projektów tych zwiększających retencję, w tym retencję dolinową tj. wsparcie dla budowy zbiorników suchych i polderów zalewowych, zwiększanie rozstawy wałów powodziowych przyczyniające się do wzrostu retencji dolinowej (dodania takich działań nie wyklucza RPO, bo w nim są zapisane jedynie przykładowe typy projektów). Zdaniem POE działania w SzOOP powinny zostać podzielone w zależności od charakteru projektów (na poddziałania) tj. na: działania wspierające rozwój naturalnej małej retencji, w tym retencji dolinowej (renaturyzacja cieków i dolin rzecznych, dopuszczająca rozszerzenie rozstawu wałów przeciwpowodziowych i zwiększenie potencjału retencyjnego terenów podmokłych), działania wspierające rozwój sztucznej retencji (zbiorniki wodne i urządzenia piętrzące wodę), działania ukierunkowane na zagospodarowanie wód opadowych i roztopowych z wykorzystaniem ich w okresie suszy na terenach zamieszkałych/zurbanizowanych, działania wspierające rozwój systemów zarządzania ryzykiem powodziowym oraz wsparcie sprzętowe służb ratowniczych. Zdaniem POE tylko taki podział, wraz z przypisanymi alokacjami finansowymi, umożliwi monitorowanie wdrażania SPA2020 w regionie i będzie przejrzysty dla beneficjentów.

Dodatkowo, bo ramowy charakter RPO WK-P nie wyklucza cross-finansingu, POE postulują zastosowanie tego mechanizmu dla wszystkich wydzielonych w proponowany powyżej sposób poddziałań umożliwiające włączenie komponentu informacyjno-edukacyjnego (w tym kampanii edukacyjnych) dla beneficjentów i odbiorców końcowych działania 4.1. POE postulują obowiązkowe działania w tym zakresie dla wszystkich typów projektów oraz przyjęcie wartości wydatków na nie na poziomie 1-5% kosztów kwalifikowanych. Od prowadzenia działań informacyjno-edukacyjnych towarzyszącym realizacji przedsięwzięć zależy bowiem w dużej mierze skuteczna adaptacja do zmian klimatu w regionie objętym wsparciem RPO. Aktualnie, zapisane w poddziałaniu 4.1.1 w typie projektu 3 b) „działania informacyjno-edukacyjne skierowane do osób dotkniętych ryzykiem powodzi” mają charakter możliwy do objęcia tym mechanizmem. POE nie widzą powodu, dla którego

działania informacyjno-edukacyjne nie miałyby być prowadzone powszechnie jako komponenty poszczególnych projektów.

Wśród potencjalnych beneficjentów wsparcia w ramach PI 5b RPO WK-P nie wymieniono organizacji pozarządowych, co powielono w SzOOP (w poddziałaniu 4.1.1). Indykatory katalog beneficjentów RPO nie powinien wykluczać tych podmiotów z SzOOP, zwłaszcza że mogą mieć istotne znaczenie dla wdrażania projektów z zakresu zwiększania retencji naturalnej (renaturyzacyjnych, na styku z ochroną różnorodności biologicznej, w tym ochroną ekosystemów wodnych i od wód zależnych), retencji na terenach zamieszkałych/zurbanizowanych. POE rekomendują rozszerzenie katalogu beneficjentów o organizacje pozarządowe.

Lista wskaźników produktu powinna umożliwiać monitorowanie wdrażania SPA2020 na terenie województwa, także w zakresie wyartykułowanych w dokumencie preferencji, co do rozwiązań opartych na retencji naturalnej, wykorzystującej potencjał ekosystemów. Pojemność obiektów małej retencji nie jest w tym kontekście wskaźnikiem wystarczającym. Należy dodać wskaźnik związany z przywracaniem naturalnych koryt rzecznych – „długość zrenaturyzowanych cieków wodnych (w km)” oraz przeformułować proponowany aktualnie wskaźnik „powierzchnia naturalnych terenów retencyjnych” na: „powierzchnia odtworzonych naturalnych terenów retencyjnych, w tym terenów zalewowych i obszarów podmokłych (w ha)”. W związku z wcześniej wskazywaną koniecznością podejmowania specyficznych działań na obszarach zamieszkałych/zurbanizowanych, POE postulują dodanie wskaźnika produktu odnoszącego się do objętości wód deszczowych retencjonowanych na obszarach zurbanizowanych - pojemność obiektów zrealizowanych na terenach zurbanizowanych mogących magazynować wodę w okresie wezbrań i ich wykorzystanie w okresie suszy (tys. m³) oraz - powierzchnia nowoutworzonych na terenach zurbanizowanych powierzchni przepuszczalnych, mogących absorbować wody opadowe w okresie deszczy nawalnych i długotrwałych opadów (ha). Dodanie takich wskaźników pozwoli na ewaluację wdrażania działania pod kątem faktycznego ograniczania ryzyka wystąpienia powodzi i suszy na obszarach miejskich. POE postulują rezygnację ze wskaźnika produktu „liczba przebudowanych urządzeń dla celów ochrony przeciwpowodziowej”, bo w sposób jednoznaczny nie jest związany z celem szczegółowym poddziałania. Dodatkowo należy, ponownie ze względu na potrzebę monitorowania skutku, przeformułować wskaźnik „liczba wprowadzonych do użycia systemów monitorowania zagrożeń i systemów wczesnego ostrzegania”

na „powierzchnia obszaru objętego systemami monitorowania zagrożeń (w km²)” oraz „liczba ludności objętej systemami wczesnego ostrzegania (w szt.)”.

W ramach podziałania 4.1.1, obok trybu konkursowego, wskazano na możliwość trybu pozakonkursowego wyboru projektów (bez informacji o alokacji środków na konkursy ani informacji o inwestycjach planowanych do wsparcia w trybie pozakonkursowym). Tekst umieszczony w SzOOP: „tryb pozakonkursowy w zakresie kompleksowych projektów opartych na zarządzaniu ryzykiem w zlewniach zgodnie z Ramową Dyrektywą Wodną, zintegrowanych z planem przestrzennym i rozwojem systemów wspierających zarządzanie ryzykiem” nie ma w żadnym stopniu charakteru informacyjnego (może oznaczać równie dobrze, że wszystkie przedsięwzięcia wsparte w tym poddziałaniu zostaną wyłonione w trybie pozakonkursowym). Zdaniem POE należy z trybu pozakonkursowego zrezygnować, co (przy opracowaniu kryteriów adekwatnych do celu szczegółowego i priorytetów SPA2020) zagwarantuje sprawną absorpcję środków, ale przede wszystkim spowoduje, że realizowane będą projekty rzeczywiście najlepsze - najbardziej efektywne.

Kryteria wyboru projektów muszą odzwierciedlać zapisy RPO WK-P dotyczących zasad horyzontalnych, w zakresie:

- „uwzględnienia problematyki zmian klimatu obejmującej aspekt odporności realizowanych inwestycji infrastrukturalnych na skutki zmian klimatu i powiązane z tym zagrożenia klęskami żywiołowymi”,
- „planowania przestrzennego i inwestycji infrastrukturalnych z uwzględnieniem konieczności adaptacji do zmian klimatu, a także ochrony środowiska i oszczędności zasobów”.

POE stoją na stanowisku, iż dla wszystkich osi priorytetowych, wszystkich działań i poddziałań należy zaprojektować kryterium formalne (dopuszczające) dotyczące wszystkich przedsięwzięć infrastrukturalnych: Odporność na zmiany klimatu. Celem wprowadzenia kryterium formalnego jest sprawdzenie czy wytworzona w ramach projektu infrastruktura nie została zlokalizowana na obszarze szczególnego zagrożenia powodzią, co zagrażać może trwałości projektu, efektywności wsparcia EFRR i zwiększać wielkość strat spowodowanych powodzią w przyszłości. W przypadku inwestycji liniowych przecinających obszary szczególnego zagrożenia powodzią należy sprawdzić czy planowane do zastosowania techniczne (konstrukcyjne) powodują, że inwestycje są odporne na wezbrania wód

powierzchniowych. Przedstawione na mapach zagrożenia powodziowego obszary stanowią podstawę do planowania zagospodarowania przestrzennego. Kryteria formalne powinny weryfikować projekty planowane do realizacji na obszarach szczególnego zagrożenia powodzią, uwzględniając poziom zagrożenia. Dodatkowo, należy wprowadzić kryterium sprawdzające czy dana inwestycja nie jest kontrproduktywna w stosunku do celów mitygujących skutki zmian klimatu i podejmowanych działań adaptacyjnych (na skutek rozwiązań lokalizacyjnych lub projektowych). W toku oceny należałoby wtedy odpowiedzieć na pytanie czy inwestycja nie zwiększa lokalnie i ponadlokalnie ryzyka wystąpienia powodzi, podtopień lub nie przyczynia się do potęgowania skutków suszy. Przykładowo, inwestycje liniowe mogą zmieniać kierunek przepływu powierzchniowego (stwarzając zagrożenie powodzią lub podtopieniem w nowych miejscach), zatrzymywać spływ powierzchniowy powodując z jednej strony podtopienie a z drugiej – zmieniając charakter zasilania obszaru, do którego woda nie dotarła (prowadzący do przesuszania terenu).

Ochrona przyrody / edukacja ekologiczna

Ochronę przyrody i edukację ekologiczną ujęto w SzOOP (wersja z 26.08.2015) w ramach osi priorytetowej 4 Region przyjazny środowisku w działaniu 4.5 Ochrona przyrody (na które przewidziano 6 228 067 EUR) oraz w działaniu 4.6. Ochrona środowiska naturalnego i zasobów kulturowych na obszarze ZIT w poddziałaniu 4.6.3 Wsparcie ochrony zasobów przyrodniczych w ramach ZIT (na które przewidziano 2 000 000 EUR).

Zapisy SzOOP są w wielu aspektach zgodne z postulatami POE. W działaniu 4.5 Ochrona przyrody przewidziano wsparcie dla szerokiego wachlarza typów projektów: przedsięwzięć zwiększających potencjał przyrodniczy regionu poprzez działania bezpośrednio związane z ochroną siedlisk i gatunków w szczególności na terenach parków krajobrazowych i rezerwatów przyrody; projektów w zakresie zwalczania gatunków inwazyjnych obcych; działań w ramach zielonej infrastruktury, jako nośnika usług ekosystemowych; działań rozwijających infrastrukturę związaną z właściwym ukierunkowaniem ruchu turystycznego na obszarach cennych przyrodniczo; tworzenia, odnawiania szlaków przyrodniczych i ścieżek edukacyjnych; tworzenia i rozwoju centrów ochrony różnorodności biologicznej, w tym na obszarach miejskich (np. parki miejskie, ogrody botaniczne); budowy, rozbudowy, modernizacji i doposażenia ośrodków prowadzących działalność w zakresie edukacji ekologicznej; tworzenia planów ochrony dla obszarów chronionych i sporządzenia inwentaryzacji

przyrodniczej; działań informacyjno-edukacyjnych, podnoszących świadomość mieszkańców w zakresie właściwych zachowań społecznych w odniesieniu do dziedzictwa przyrodniczego regionu, realizowanych w sposób komplementarny i uzupełniający do kampanii ogólnopolskich, jako element projektu inwestycyjnego. W poddziałaniu 4.6.3 Wsparcie ochrony zasobów przyrodniczych w ramach ZIT wachlarz możliwych typów projektów jest równie szeroki. Wyjątkiem jest nieuwzględnienie potrzeby wsparcia dla ośrodków prowadzących działalność w zakresie edukacji ekologicznej oraz planów ochrony. W przekonaniu POE zapisy dotyczące typów projektów w poddziałaniu 4.6.3 powinny być poszerzone o te 2 punkty.

Wątpliwości POE budzą preferencje dotyczące projektów realizowanych zarówno w działaniu 4.5, jak i w poddziałaniu 4.6.3. Zapisy SzOOP wskazują, że „preferencje uzyskają projekty parków krajobrazowych realizowane na obszarach Natura 2000 – dotyczy projektów związanych z ochroną gatunków i siedlisk.” Zapis w tym brzemieniu faworyzuje określony typ beneficjentów – co zdaniem POE jest praktyką niedopuszczalną, podważającą fundamentalną potrzebę równego traktowania beneficjentów. Preferencje powinny odnosić się do kwestii obiektywnych i priorytetów strategicznych. Dlatego też POE postulują, aby preferencje odnosiły się do obszaru i tematyki realizacji projektów. Proponuje się zmianę zapisu na następujący „preferencje uzyskają projekty realizowane na obszarach Natura 2000 położonych na terenie parków krajobrazowych realizowane na – dotyczy projektów związanych z ochroną gatunków i siedlisk.”

Bardzo istotne są kwestie finansowe dotyczące zaprogramowania wydatkowania środków w odniesieniu do przewidzianych w RPO i SzOOP kategorii interwencji. **Jest to szczególnie istotne dla zapewnienia adekwatnego wsparcia dla działań z zakresu ochrony przyrody, tak by potrzebne skąd inąd działania edukacyjne i promocyjne.** Zarówno w działaniu 4.5 Ochrona przyrody, jak i w poddziałaniu 4.6.3 Wsparcie ochrony zasobów przyrodniczych w ramach ZIT przewiduje się wykorzystanie środków na 2 kategorie interwencji: kod 085 "Ochrona i zwiększanie różnorodności biologicznej, ochrona przyrody i zielona infrastruktura" oraz kod 091 „Rozwój i promowanie potencjału turystycznego obszarów przyrodniczych”. W działaniu 4.5 Ochrona przyrody na działania „ochroniarskie” (kod 085) przewiduje się alokację 4 359 647 EUR, zaś na działania „promocyjne” (kod 091) 1 868 420 EUR. Odpowiednio w poddziałaniu 4.6.3 Wsparcie ochrony zasobów przyrodniczych w ramach ZIT na działania „ochroniarskie” 1 400 000 EUR, a na promocyjne 600 000 EUR.

Dla zapewnienia osiągnięcia celów ochrony przyrody POE postulują wydzielenie poddziałań w obrębie działań 4.5 Ochrona przyrody i 4.6. Ochrona środowiska naturalnego i zasobów kulturowych na obszarze ZIT dotyczących bezpośredniej ochrony zasobów przyrodniczych. Wydzielenie powinno dotyczyć kwot adekwatnych do alokacji przeznaczonej w ramach kategorii interwencji kod 085 "Ochrona i zwiększanie różnorodności biologicznej, ochrona przyrody i zielona infrastruktura" i uwzględniać powyższe poddziałania w indykatywnym planie finansowym. Ochrona przyrody jest istotnym celem realizacji działań 4.5 Ochrona przyrody i 4.6. Ochrona środowiska naturalnego i zasobów kulturowych na obszarze ZIT. Brak wydzielenia środków na ten cel może skutkować brakiem jego realizacji i niewystarczającą aktywnością IZ RPO oraz beneficjentów w tym zakresie.

Transport

Transport miejski jest wspierany w osi priorytetowej 3 Efektywność energetyczna i gospodarka niskoemisyjna w regionie, działanie 3.4 Zrównoważona mobilność miejska i promowanie strategii niskoemisyjnych, działanie 3.5 Efektywność energetyczna i gospodarka niskoemisyjna w ramach ZIT, Poddziałanie 3.5.2 Zrównoważona mobilność miejska i promowanie strategii niskoemisyjnych w ramach ZIT. Pozostałe sektory transportu wspierane są w osi priorytetowej 5 Spójność wewnętrzna i dostępność zewnętrzna regionu, działanie 5.1. Infrastruktura drogowa, działanie 5.2 Rozwój pozamiejskiego transportu publicznego, działanie 5.3 Infrastruktura kolejowa.

Typy projektów w osi priorytetowej 3 są w zakresie transportu miejskiego prawidłowo i wyczerpująco wyszczególnione, obejmując w zasadzie wszystkie potrzebne rodzaje działań, w tym pełen zakres infrastruktury liniowej, punktowej (w tym parkingi i zajezdnie), drogowej w zakresie tworzenia centrów przesiadkowych, uspokajania ruchu i wydzielenia buspasów oraz telematycznej (systemy sterownia z priorytetem dla komunikacji miejskiej, nawigacji satelitarnej, informacji pasażerskiej, monitoringu), a także taboru (w miastach posiadających tramwaje - tramwajowy, a w pozostałych głównie o napędzie alternatywnym, względnie spełniający normę Euro VI, co należy uznać za pozytywne). Jest również możliwa realizacja infrastruktury rowerowej (w tym roweru miejskiego). Jediną uwagą do takiego zakresu jest brak wymienienia wprost zajezdni i zapleczy taborowych.

W działaniu drogowym 5.1 przewidziano finansowanie projektów dotyczących budowy, przebudowy i modernizacji dróg wraz z infrastrukturą towarzyszącą, a także inwestycje w bezpieczeństwo ruchu

drogowego (także jako samodzielne projekty), np. ciągi pieszo-rowerowe. Żałować należy, że nie zapisano obowiązku realizacji w ramach projektów drogowych ciągłej infrastruktury dla ruchu pieszych i rowerzystów, stosowania najlepszych rozwiązań brd (bezpieczeństwa ruchu drogowego), wykonania audytu brd oraz nie pogarszania warunków ruchu dla komunikacji publicznej.

Działanie 5.2 przeznaczone jest na zakup taboru autobusowego do przewozów zamiejskich (regionalnych) i jest to jedyny przypadek takiego przeznaczenia środków spośród programów regionalnych w Polsce, a prawdopodobnie także w całej Unii. Jest to działanie kontrowersyjne, ponieważ z jednej strony służy transportowi publicznemu, ale z drugiej będzie on konkurencyjny w stosunku do kolei (w planie transportowym województwa wyznaczono szereg linii autobusowych dublujących kolejowe, co wpłynie negatywnie na rentowność tych ostatnich). Tabor będzie spełniał normy emisji spalin Euro 6 lub (priorytetowo) będzie wyposażony w napęd alternatywny.

W działaniu kolejowym 5.3 przewidziano inwestycje zarówno liniowe (modernizacja i rewitalizacja sieci kolejowej), punktowe (dworce przystanki, wiaty, kładki), jak i w bezpieczeństwo ruchu kolejowego. Brakuje inwestycji w tabor i zaplecza taborowe.

Beneficjentów określono prawidłowo, wpisując wszystkie instytucje, które mogłyby przygotować przewidziane projekty. Jedyna uwaga dotyczyłaby dopisania Inspekcji Transportu Drogowego w działaniu 9.1 w celu umożliwienia realizacji projektów obejmujących urządzenia i systemy do automatycznego nadzoru nad ruchem drogowym, w tym fotoradary.

Wskaźniki rezultatu bezpośredniego nie budzą większych zastrzeżeń, do wskaźnikach produktów można mieć kilka drobnych uwag – np. zbędna jest „długość wyznaczonych ścieżek rowerowych” skoro jest także długość wybudowanych oraz przebudowanych dróg rowerowych (może chodziło o pasy dla rowerów na jezdniach a nie ścieżki?). Zbędne są także wskaźniki długości wybudowanych dróg wojewódzkich i powiatowych, skoro nie przeznaczono środków na nowe drogi, a jedynie na przebudowę istniejących.

Alokacja na transport kolejowy wynosi 50,9 mln euro, a na drogowy 140,1 mln euro. Daje to proporcję kolej – drogi jak 27 : 73. To znacznie poniżej wskaźnika 40 : 60, według którego między kolej i drogi mają być zgodnie z umową partnerstwa podzielone wszystkie środki unijne dla Polski. Jednak przed negocjacjami RPO z Komisją Europejską ten stosunek był jeszcze znacznie mniej

korzystny. Do tego należy zauważyć, że środki na transport miejski są wysokie (100,4 mln euro, w tym 4,1 mln na inteligentne systemy transportowe). Całość alokacji kolejowej przeznaczono na infrastrukturę, nic na tabor. To może być problemem, ponieważ obecnie choć taboru spalinowego nie brakuje, to nowoczesny tabor elektryczny wystarcza wyłącznie na linię Bydgoszcz – Toruń. Korzystne jest natomiast to, że cała alokacja drogowa przeznaczona jest na unowocześnienie dróg już istniejących, a nie na budowę nowych. Ewentualnie w skali całej Unii są środki na zakup taboru autobusowego do przewozów regionalnych – przeznaczono na to kolejne 15 mln euro (zakwalifikowane osobliwie jako wydatki na transport multimodalny – z braku bardziej pasującej kategorii).

Gospodarka odpadami

RPO i SzOOP umieszczają wsparcie dla gospodarki odpadami w ramach Osi priorytetowej 4. Region przyjazny środowisku, jako priorytet inwestycyjny (cel tematyczny) 6.a, działania 4.2. Ze źródeł unijnych Województwo Kujawsko-Pomorskie przeznacza na gospodarkę odpadami 33 mln EUR⁷. Nie jest możliwe określenie wysokości wkładu środków krajowych, gdyż RPO nie dokonuje podziału na poszczególne cele tematyczne/priorytety inwestycyjne w ramach poszczególnych osi.⁸ Nie przewidziano stosowania mechanizmu finansowania krzyżowego. Nie określono minimalnej i maksymalnej wartości projektu. Maksymalny poziom dofinansowania wydatków kwalifikowanych w przypadku projektów nie objętych pomocą publiczną może wynieść 85%. Projekty będą wybierane w trybie konkursowym, nadzorowanym przez Departament Wdrażania EFRR Urzędu Marszałkowskiego Województwa Kujawsko-Pomorskiego.

Warunkiem wsparcia inwestycji jest ich uwzględnienie w Wojewódzkim Planie Gospodarki Odpadami (WPGO), którego aktualizacja zakończy się do końca 2016 r. Władze wojewódzkie odpowiedzialne za przygotowanie i realizację RPO oraz WPGO powinny zapewnić, że zapisy obu dokumentów strategicznych są spójne, spełniają zasady zrównoważonego rozwoju oraz uwzględniają uwagi zgłaszane przez pozarządowe organizacje ekologiczne.

Cel szczegółowy Programu został zdefiniowany w RPO i SzOOP jako *zwiększony udział odpadów zebranych selektywnie*. Zdaniem POE jest one nieadekwatny do rzeczywistych wymagań stawianym

⁷ 1.47% uzyskanego finansowania z EFRR i EFS.

⁸ Sekcja 3.2, tabela 18a i 18c.

samorządom przez ustawodawstwo krajowe i unijne. Celem działań jest bowiem osiągnięcie obligatoryjnych poziomów recyklingu odpadów i zmniejszenia ilości składowanych odpadów ulegających biodegradacji. Selektywna zbiórka odpadów jest jedynie działaniem prowadzącym do osiągnięcia tego celu, a nie celem samym w sobie. Uwaga ta dotyczy także wskaźnika rezultatu, który zakłada, że *odsetek odpadów komunalnych zbieranych selektywnie* ulegnie zwiększeniu do 50% w 2023 roku, w porównaniu z 9.7% osiągniętym w 2012 roku. Zebranie odpadów selektywnie nie oznacza jeszcze poddaniu ich właściwym procesom odzysku i osiągnięcia obligatoryjnych poziomów recyklingu. Tak zdefiniowany nie jest wskaźnikiem rezultatu tylko jednym z działań prowadzących do osiągnięcia pożądanego celu/rezultatu. Stąd wskaźnik Programu powinny być sformułowane jako *ilość odpadów komunalnych poddanych recyklingowi*. Pozwoliłoby to nie tylko na ilościową, ale przede wszystkim jakościową ocenę efektywności realizowanych projektów. Ponadto, tak zdefiniowany wskaźnik rezultatu będzie zgodny z przyjętymi wskaźnikami produktu, które zakładają zwiększenie mocy przerobowej w zakresie recykling odpadów o 100 tys. Mg do 2023 oraz budowę 145 punktów selektywnego zbierania odpadów komunalnych (PSZOK).⁹

Należy podkreślić, że wskaźnik rezultatu bezpośredniego w SzOOP: *liczba osób objętych selektywnym zbieraniem odpadów* dotyczy wyłącznie PSZOK. Nie ma on zastosowania do pozostałych projektów, gdyż zgodnie z ustawą o utrzymaniu czystości i porządku w gminach, samorzady mają obowiązek prowadzenie selektywnej zbiórki odpadów i objęcia jej system wszystkich mieszkańców.¹⁰

W RPO i SzOOP brak jest szczegółowych informacji o liczbie i wydajności pozostałych zakładów (systemów) przewidzianych do dofinansowania. RPO wymienia: *infrastrukturę do zbiórki, przetwarzania i utylizacji odpadów niebezpiecznych oraz instalacje do odzysku energii lub mechaniczno-biologiczne instalacje do utylizacji dla pozostałych odpadów*. Natomiast w SzOOP, w odniesieniu do odpadów niebezpiecznych, jest mowa tylko o tych, które znajdują się w strumieniu

---

⁹ Uwaga: Unia Europejska rozpoczęła w 2015 r. prace nad pakietem dyrektyw określanych zbiorczo jako gospodarka w obiegu zamkniętym (*circular economy*). W ich wyniku mogą zostać przyjęte regulacje znacznie podnoszące obecnie obowiązujące poziomy odzysku i recyklingu odpadów. Zakłada się wprowadzenie do 2020 r. m.in. całkowitego zakazu składowania i spalania odpadów nadających się do recyklingu i kompostowania oraz obowiązku selektywnego odbioru odpadów ulegających biodegradacji.

¹⁰ Art. 3.ust. 2, pkt 3, 5 i 6. Także: Wspólna Lista Wskaźników Kluczowych 2014-2020 - katalog definicji dla Celów Tematycznych finansowanych z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, Funduszu Spójności oraz dla pomocy technicznej.

odpadów komunalnych. Na etapie przygotowania WPGO konieczne będzie doprecyzowanie listy interwencji priorytetowych, zwłaszcza z uwagi na to, że:

- wydajność wybudowanych do 2013 roku instalacji mechaniczno-biologicznego przetwarzania odpadów (MBP) przekracza aktualne potrzeby województwa o 35%, a prognozy na rok 2022 o 23%. Stąd zadaniem POE, dofinansowanie powinny uzyskać wyłącznie te zakłady, które (1) przetwarzają odpady zebrane selektywnie, (2) mają zagwarantowane dostawy odpowiedniej ilości i jakości surowców tak, że pracują z pełną nominalną wydajnością, (3) mają zagwarantowany odbiór surowców do recyklingu lub wytwarzają produkty znajdujące zbyt na rynku, (4) produktem nie jest „paliwo alternatywne”, ale surowiec do recyklingu materiałowego, (5) gwarantują osiągnięcie co najmniej wskaźnika rezultatu RPO 6a., (6) są konkurencyjne i efektywne finansowo.
- Budowana w Bydgoszczy spalarnia odpadów komunalnych (180 tys. Mg/r) dodatkowo powiększy nadmiar mocy przerobowych województwa dla odpadów komunalnych i opakowaniowych – w sumie z innymi instalacjami uruchomionymi do 2013 r. o ponad 34% w 2022 roku.
- Na terenie województwa zlokalizowane są instalacje przetwarzające papier i tekturę, których wydajność jest blisko 18-krotnie wyższa niż ilość powstających lokalnie tego typu odpadów.
- Wydajność zakładów przetwarzających tworzywa sztuczne może być już dwukrotnie wyższa niż potrzeby województwa.¹¹

Pozytywnie należy ocenić uwzględnienie działań informacyjnych i edukacyjnych w zakresie zapobiegania powstawianiu odpadów, jako elementu projektów inwestycyjnych. Jednakże działania te nie mogą ograniczać się tylko do edukacji, i aby były skuteczne oraz wypełniały obowiązki wynikające z hierarchii postępowania z odpadami powinny być wsparte odpowiednią infrastrukturą oraz konkretnymi przedsięwzięciami, na przykład poprzez:

- rozszerzenie funkcji PSZOK o wymianę i/lub naprawę produktów, które w dalszym ciągu można użytkować;
- tworzenie banków żywności, gromadzących i dystrybuujących żywność o krótkim czasie pozostającym do upływu terminu ich przydatności do spożycia;
- tworzenie punktów odbioru ubrań nadających się do wykorzystania, w celu dalszej ich dystrybucji dla osób potrzebujących;

---

¹¹ Sprawozdanie z realizacji WPGO za lata 2011-2013 nie zawiera wszystkich niezbędnych danych do oceny wydajności instalacji oraz rodzajów i ilości poszczególnych odpadów z grupy 20.

- tworzenie punktów lub giełd odzyskanych i/lub nieużytych materiałów budowlanych i remontowych zdolnych do wykorzystania;
- instalowanie automatów kaucyjnych do przyjmowania opakowań (butelek);
- zobligowanie administracji samorządowej do ścisłego przestrzegania zasad zielonych kryteriów zakupów przy zamówieniach publicznych.¹²

---

¹² <http://www.uzp.gov.pl/cmsws/page/?F;291>